МЕШОВИТА ГРАЂА, књ. XLVI (2025) 187–207
MISCELLANEA, vol. XLVI (2025) 187–207

УДК: 327(497.11:496.4)(044)“1866“
DOI: 10.34298/MG2546187I

Жарко Д. ИЛИЋ*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд, Србија
https://orcid.org/0000-0002-3675-4424

Marina DOUMANI*
Panteion University of Social and Political Sciences
Athens, Greece

ПИСМО НАУМА СИДОВА ИЛИЈИ ГАРАШАНИНУ О ЏЕЛАЛ-ПАШИ ИЗ 1866. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду је приређено писмо Наума Сидова, православног Албанца из племена Тоска, упућено Илији Гарашанину у септембру 1866. године. Писмо је писано на грчком језику, а у тексту се, осим оригиналног рукописа, даје и превод на српски језик. Овај документ сведочи о плановима Џелал-паше током друге половине 1866. године, који су подразумевали успостављање контакта с француским царем Наполеоном III, посредством египатског принца Мустафе Фазли-паше. Такође, део рукописа осветљава и Џелал-пашине планове у Албанији, као и утицај који је имао међу локалним албанским поглаварима. Поред тога, сведочи и о финансијским тешкоћама утицајног албанског бега. Приређени рукопис се чува у Државном архиву Србије, у Личном фонду Илије Гарашанина, под сигнатуром 1599.

Кључне речи: Наум Сидов, Илија Гарашанин, Џелал-паша, Кнежевина Србија, Албанци, Мустафа Фазли-паша.

***Abstract*:** The paper presents a letter from Naum Sidov, an Orthodox Albanian from the Toska tribe, addressed to Ilija Garašanin in September 1866. The letter was written in Greek, and the text includes both the original manuscript and its translation into Serbian. This document provides insight into the plans of Xhelal Pasha during the second half of 1866, which involved establishing contacts with French Emperor Napoleon III

* zarko.ilic95@yahoo.com
* marinadoumani@gmail.com

through Egyptian Prince Mustafa Fazıl Pasha. A part of the manuscript sheds light on Xhelal Pasha's plans in Albania, as well as the influence he wielded among local Albanian leaders. It also testifies to the financial difficulties of an influential Albanian bey. The manuscript is preserved in the State Archives of Serbia, in the Personal Collection of Ilija Garašanin, under the reference number 1599.

Keywords: Naum Sidov, Ilija Garašanin, Xhelal Pasha, Principality of Serbia, Albanians, Mustafa Fazıl Pasha.

Спољна политика Кнежевине Србије шездесетих година 19. века, током друге владавине кнеза Михаила Обреновића (1860–1868), као један од својих основних циљева имала је ослобођење српског, али и осталих балканских народа од османске власти. Ради остварења овог задатка било је неопходно успоставити сарадњу с балканским народима која би довела до подизања општег устанка против Османског царства. Долазак Илије Гарашанина, аутора *Начертанија* и идејног творца метода којим се циљ националне политике имао остварити, на место председника владе и министра спољних послова крајем 1861. године значио је поновно организовање рада на терену, али и успостављање контаката с истакнутим првацима. Један од народâ који је био виђен као потенцијални савезник у борби за ослобођење потлачених нација Османског царства био је албански. Илија Гарашанин и његови сарадници су још четрдесетих година 19. века упућивали агенте у област насељену албанским народом како би испитали могућност потенцијалне сарадње. Тако је 1848. године Милија Драгићевић, начелник Чачанског округа, обишао простор Метохије и прикупљао податке о ставовима Албанаца о потенцијалној сарадњи са Србијом, а годину дана касније католички свештеник Гашпар Красник доставио је српској влади извештај о расположењу међу Мирдитима и предузео кораке за успостављање мреже агената на простору који је ово албанско племе насељавало. Ипак, наведене мисије нису дале конкретније резултате, а мрежа агената коју је успоставио Гарашанин опстала је до 1856. године. Тада је престала да постоји у свом ранијем облику, што је пре свега значило да на терену не постоји стална мрежа агената. С поновним доласком на власт Илије Гарашанина почетком друге владавине кнеза Михаила, мрежа агената је поново успостављена 1862. године.[1]

[1] Драгослав Страњаковић, *Илија Гарашанин*, Крагујевац 2005, 199–439; Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (Први балкански савез)*, Београд 1963,168–180, 200–210, 228–256, 330–341, 403–415; Радош Љушић, *Књига*

Поновно успостављање политике засноване на методама из периода када је Гарашанин управљао Министарством унутрашњих дела, која је, између осталог, значила обавештајни рад на простору Османског царства и Хабзбуршке монархије, започело је од 1862. године. Један од задатака Стјепана Верковића, агента српске владе постављеног у Серу, био је успостављање контаката с албанским поглаварима. Свој задатак успео је делимично да испуни, али на кратко време. Свештеник Зафир био је веза с албанским поглаварима на левој обали Дрима, али смрт Верковићевог обавештајца у лето 1864. године значила је и прекид везе с људима на наведеној територији. Почетком 1866. године упућен је из Београда у Албанију католички свештеник Франц Маури, али ни његова мисија није донела било какве конкретне резултате.[2] Подстицај даљим плановима српске владе у успостављању сарадње с Албанцима дала је Русија, односно њен дипломатски представник у Цариграду генерал Николај Павлович Игњатијев.

Руски погледи на улогу коју би албански народ могао имати у потенцијалном решењу балканског питања почели су јасније да се уобличавају након упознавања прилика међу овим народом. Пут ка томе било је отварање конзулата у Битољу 1861. године и долазак Михаила Александровича Хитрова за конзула. Посебна пажња албанском потенцијалу у евентуалној побуни народа на Балканском полуострву посвећена је након именовања генерала Николаја Павловича Игњатијева на место руског посланика у Цариграду, у августу 1864. године. У средишту руске балканске политике током шездесетих година 19. века била је Кнежевина Србија, а Игњатијев је кључ за решење балканског

о Начертанију, Крагујевац 2003, 187–202; Милош Јагодић, *Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу*, Београд 2016, 94–95; Данко Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, Београд 2023, 393–448; Александар Савић, *Између уједињене Европе и усамљене Русије. Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, Београд 2024, 135–252; Константин Владимирович Никифоров, *Начертаније Илије Гарашанина и спољашња политика Србије 1842–1853*, Београд 2016, 91–93; Данко Леовац, „Зенит и сумрак једне каријере", у: *Илија Гарашанин – великан српске земље*, ур. Сузана Рајић, Аранђеловац 2024, 307–340; Милош Јагодић, „Обавештајни рад и припрема устанка против Турске (1840–1867)", у: *Илија Гарашанин – великан српске земље*, ур. Сузана Рајић, Аранђеловац 2024, 379–419; Danko Leovac & Žarko Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s: An analysis of political dynamics during a decade of change", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 54, vol. 4 (2024) 211–213.

[2] Гргур Јакшић, „Један извештај о Албанији", *Архив за арбанаску старину, језик и етнологију* II (1925) 169–192; D. Leovac & Ž. Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s", 215–216.

питања видео у општем устанку, односно у сарадњи балканских народа.[3] Подаци који су му стизали од првог руског конзула у Битољу Михаила Александровича Хитрова указивали су на то да би овај народ могао имати важну улогу у будућим догађајима.[4] Како је званична политика руског Министарства иностраних дела била да Русија не подржава покрете који би могли довести до заплета у Источном питању, Игњатијев се морао придржавати тог става. Ипак, убрзо му се указала прилика да посредује у успостављању контакта између српске владе и Џелал-паше, албанског поглавара из породице Зогу, из Мата, који се од 1864. године налазио у Цариграду, а пре тога је обављао дужност кајмакама у Дебру. На ту функцију постављен је након учешћа у црногорско-турском рату 1862. године. Под његовом управом, немири у Дебру су постали свакодневица, па га је током 1864. године сменио Сулејман-паша, припадник утицајне беговске породице из Тиране. Разлог његовог боравка у Цариграду званично је било чекање именовања на нову позицију, али прави разлог пре треба тражити у његовом задржавању далеко од области у којој је имао знатан утицај.[5]

Како током боравка у Цариграду никако није добијао функцију у османској администрацији, Џелал-паша је с временом ковао планове о стварању независне албанске државе којој ће он стати на чело као краљ. Био је свестан тога да му је за остварење овог циља неопходна подршка велике силе, те је одлучио да се обрати руском посланству у Цариграду, уз посредство свог земљака, трговца албанског порекла Наума Сидова. Имајући у виду позицију коју је заузимала званична руска политика према покретима на Балкану, а с друге стране верујући да сарадња и устанак балканских

[3] Данко Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015, 176–185; Маја Николић, *Гроф Николај Павлович Игњатијев и балканско питање (1864–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2020) 139–144; Славенко Терзић, *На капијама Константинопоља. Русија и балканско питање у 19. веку*, Београд – Нови Сад 2023, 180–181.

[4] Марина Михайловна Фролова, „Албанское и славянское население Охридского каймакамлыка по донесениям российских дипломатов (60-е годы XIX в.)", у: *Независмость Албании в общебалканском контексте. К 100-летию образования Албанского государства*, ур. Петр Ахмедович Искендеров, Москва 2014, 80–120; иста, „Материалы о путешествии русского консула М. А. Хитрово по Охридскому каймакамлыку летом 1864 г.", у: *Независмость Албании в общебалканском контексте. К 100-летию образования Албанского государства*, ур. Петр Ахмедович Искендеров, Москва 2014, 289–328. За превод извода Хитровљевог извештаја достављеног српској влади види: Жарко Илић, „Извештај руског конзула у Битољу о 'Албанији' из августа 1864. године", *Српске студије* 15 (2024) 390–413.

[5] М. Михайловна Фролова, „Албанское и славянское население Охридского каймакамлыка по донесениям российских дипоматов (60-е годы XIX в.)", 105–106; D. Leovac & Ž. Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s", 216.

народа представљају кључ за решење Источног питања, Игњатијев је усмерио Џелал-пашу на сарадњу са Србијом. Утицајни албански поглавар је у почетку одбио повезивање са српском државом, али убрзо је променио став и пристао да успостави контакт најпре са српским капућехајом у Цариграду Јованом Ристићем, а затим и да упути свог представника у Београд, како би пренео његову намеру, изражену писаним путем, о подизању устанка и успостављању сарадње с Кнежевином Србијом. Избор је пао на Сидова и он се у јуну 1866. године нашао у Београду. Казивање о Џелал-паши предочило је све тешкоће с којима се српска влада има сусрести у намери да оствари сарадњу с Албанцима. Ипак, није се потпуно одустало од укључивања овог народа у потенцијални устанак балканских народа. Улогу посредника наставио је и даље да врши Наум Сидов и средином септембра 1866. године упутио је Гарашанину писмо на грчком језику, које се овде приређује, а у којем говори о предузетим акцијама, својим тежњама и будућим плановима Џелал-паше.[6] Џелал-пашини планови нису добили прилику да се реализују, а у децембру 1866. године пронела се информација, коју је Јован Ристић пренео Илији Гарашанину, да је Џелал-паша именован за кајмакама у Херцеговини. Он није отишао у Херцеговину, а у наредном периоду вести о њему су доста ретке. Гарашанин помиње Џелал-пашу у писму Јовану Ристићу у новембру 1867. године, из кога се види да и даље постоји одређено очекивање од њега и генерално од покрета Албанаца у општем устанку балканских народа.[7] Међутим, на терену ништа озбиљније није урађено. Зна се са сигурношћу да је Џелал-паша крајем 1868. године боравио у Београду, у који је дошао из Цариграда, и том приликом се састао с намесником и министром војним Миливојем Петровићем Блазнавцем, након чега је, почетком наредне године, уз договорену месечну надокнаду, наставио даљи пут ка Бечу и другим местима у Европи.[8] Умро је 1876. године, не остваривши своје планове о независној Албанији.[9]

---

[6] *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, књ. 1, *(1856–1866)*, прир. Василије Крестић и Радош Љушић, Београд 1983, 257, 259; Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин*, 315–319; Г. Јакшић и В. Вучковић, *Спољна политика Србије за време друге владавине кнеза Михаила*, 242–245; D. Leovac & Ž. Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s", 218–219.

[7] Државни архив Србије [=ДАС], Лични фонд Илије Гарашанина [=ИГ], 1638, Илија Гарашанин – Јовану Ристићу, 25. октобар / 6. новембар 1867.

[8] Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин*, 318; Владимир Стојанчевић, „Политика Србије према Албанији у 19. веку – прилог познавању српско-арбанашких веза пријатељства између 1844. и 1875. године", *Зборник Матице српске за друштвене науке* 49 (1968) 11–16; Сузана Рајић, *Спољна политика Србије између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд 2015, 283–284; D. Leovac & Ž. Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s", 222.

[9] D. Leovac & Ž. Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s", 219.

Као што је већ поменуто, аутор документа који се објављује био је Наум Сидов. О њему је познато свега неколико информација. Зна се да је био пореклом православни Албанац из племена Тоске и да је био руски поданик. Бавио се трговином и говорио неколико језика, укључујући бугарски, руски и грчки. Познавао је Џелал-пашу, који је управо преко њега дошао у контакт с руским послаником у Цариграду. На подстицај Игњатијева, успоставио је везе и са српским капућехајом у Цариграду Јованом Ристићем и ишао у Србију у јуну 1866. године као изасланик Џелал-паше. Како је оставио позитиван утисак на Илију Гарашанина, председника српске владе, овај је сматрао да би Сидова требало узети за српског агента са месечном платом. Убрзо је, у јулу 1866. године, Јован Ристић предузео кораке код генерала Игњатијева ка постављењу Сидова за руског вицеконзула у Драчу. Игњатијев се с предлогом сагласио, будући да је Хитрово, тада секретар руског посланства у Цариграду, још 1863. године предлагао оснивање конзулата у Драчу и Елбасану.[10] И поред добре воље руског посланика, у буџету посланства није било довољно средстава за Сидовљеву плату. Ристић је, уз Гарашанинову сагласност, предложио да српска влада исплаћује Сидовљеву зараду док се у буџету посланства у Цариграду не одобре средства. План није остварен будући да Порта није одобрила руски захтев, али Ристић је сматрао да Сидов може и даље бити користан у контролисању рада других агената. Током 1867. године и даље је боравио у Цариграду, одржавао контакте с Јованом Ристићем, уз обавезу да одржава везе међу албанским поглаварима.[11]

Писмо Наума Сидова упућено председнику владе Илији Гарашанину писано је на грчком језику, 3. септембра 1866. године у Цариграду, на укупно 16 страница. Документ се чува у Државном архиву Србије, у оквиру Личног фонда Илије Гарашанина, под сигнатуром 1599. Никада до сада није објављен, како у оригиналу, тако ни у српском преводу. Писмо није потпуно непознато у српској историографији, будући да је још 1925. године Гргур Јакшић у *Архиву за арбанаску старину, језик и етнологију* дао кратак извод овог писма у раду *Један извештај о Арбанији (1866)*, у оквиру кога је приредио извештај Франца Маурија о његовом путовању у Албанију. Јакшићев извод из наведеног писма био је коришћен у српској историографији.[12]

[10] М. Михайловна Фролова, „Албанское и славянское население Охридского каймакамлыка по донесениям российских дипломатов (60-е годы XIX в.)", 101.

[11] Г. Јакшић и В. Вукчевић, *Спољна политика Србије*, 246, 341; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија (1839–1868)*, 129–130; Ђоко Слијепчевић, *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Минхен 1974, 174–175; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 440.

[12] Г. Јакшић, „Један извештај о Арбанији (1866)", 169–170.

Приликом приређивања рукописа урађене су минималне интервенције у тексту. У угластим заградама разрешене су скраћенице. У напоменама су дата објашњења тамо где из текста није јасно на шта се садржај односи, као и основни подаци о личностима које се спомињу у писму.

*

Προς την Υμετέραν Εξοχότητα τον Πρωθυπουργόν,
Κύριον Κύριον Η. Γαρασάνιν,
Κτλ. Κτλ. Κτλ
Εἰς Βελιγράδιον

Κύριε Υπουργέ,

Ἔμαθα μ' ευχαρίστησιν μου από τον Κύριο Ῥήστητο, ὅτι ἡ προ ταύτης ἐπιστολή μου πρός τὴν Ὑμετέρα Ἐξοχότητα ἔλαβεν καλήν ὑποδοχήν, και ὅτι ἐγκρίναντες τήν πρότασιν μου, φροντίζετε τόσον ὑμεῖς ἐκεῖ, καθώς και ὁ Κύριος Ρήστητος ἐδώ τήν ἐπιτυχίαν τῆς προτάσεως μου.__ Ἡ καλή αὕτη ἀποδοχή τῆς ἐπιστολῆς μου μ' ἔδωσε τό θαῤῥος διά να γράψω και τὴν παροῦσαν μου.

Μολονότι ὁ Κύριος Ῥήστητος ἐδέχθη νά πληρώσῃ τα ἔξοδα, ὅταν ὁ Γκενεράλης τῷ εἶπε ὅτι δεν ὑπάρχει ἀνοιχτή θέσις ἐκεῖ μήτε Μπούτζετ, ἐγώ ἀμφιβάλλω ὅτι θα θελήσῃ να διορισθῶ ἐγώ εἰς την θέσιν ἐκείνην, διότι δέν δύναται ἴσως να συμβιβάσῃ τὴν πολιτικήν του με την ἐντολήν ἣν σκοπεύει ἡ ἀποστολή μου εἰς τα μέρη ἐκείνα, ἀφοῦ μήτε ἀρνοῦμαι ὅτι ἂν ἐπιθυμῶ την θέσιν ἐκείνην, τὴν ἐπιθυμῶ δια μίαν συνενόησιν. Ἰδοὺ ποῦ στηρίζω τὴν ἀμφιβολίαν μου.__δέν ἐννοώ ὅμως με την ἀμφιβολίαν μόνον τοῦ να παύσητε ἀπὸ τὰς περαιτέρω ἐνεργείας ὑμῶν. _

Περί Ζελάλ Πασσᾶ.

Ὁ Ζελάλ πρὸ τινῶν ἑβδομάδων πεφοβησμένος πολὺ, ἤλθεν εἰς ἐπίσκεψιν μου καὶ μ' ἐξέθεσεν τα κάτωθι, παρακαλέσας με να τ'ἀναγγείλω τῷ Γκενεράλῃ νὰ λάβω δὲ μίαν ἀπάντησιν θετικήν._

Πρὸ τριῶν μηνῶν ὡς ἔγκιστα ἡ ἐδὼ Κυβέρνησις ἐπρότεινεν εἰς τὸν Ζελάλ τήν Διοίκησιν τοῦ Κουρδιστάν, οὗτος ὅμως ἔχων ἐλπίδας εἰς τας συνενόησεως μας δὲν ἐδέχθη τὴν θέσιν ἐκείνην. ἡ ἀποποίησις του ὅμως αὕτη ἔγεινεν ἀφορμὴ μετὰ ταῦτα διὰ νὰ ἔλθη εἰς ῥῆξιν με τὸν Κυμπριολήν Μεχμέτ Πασσὰν ὡς ἐφεξῆς. Ἐσύ, τῷ εἶπεν ὁ Κυμπριολής, μὴ δεχόμενος τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἀνωτάτου Συμβουλίου το ἔκαμες προτέστον, ὁ Ζελάλ ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἐννοεῖ τὴν λέξιν προτέστον, ο Κυμπραλής τῷ εἶπεν ὅτι φερόμενος ὅπως ἐφέρθη δεν πρέπει πλέον νὰ ἐλπίσῃ θέσιν ποτέ, ὁ Ζελάλ τῷ ἀνταπήντησε πάλιν, λοιπόν ἂς του

εἴπωσιν καθαρά ὅτι αὐτός δεν ἔχει μερίδιον εἰς το Ντοβλέτι καὶ νὰ κοιτάξῃ τήν δουλειά του.__ Πρὸ δύω δὲ μηνῶν περίπου ὅταν ἡ Κυβέρνησις τῶν Βιτωλίων ἐπροσκάλεσαν ἑπτά ἀρχηγούς ἀλβανούς Γκὲγκιδας καὶ τοὺς διέταξε να ἐγγράψουν δέκα τρεῖς χιλιάδας τριακοσίους τόσους στρατιώτας ἀλβανούς Βασιβεζούκους τῆς Γκεγκαρίας, τοὺς ὁποίους νὰ μὴ συνάξουν μὲν, ἀλλά νὰ τοὺς ἔχουν ἑτοίμους εἰς τὴν πρώτην ἀνάγκην τῆς Κυβερνήσεως, πρὸς τὸν σκοπόν δὲ τοῦτον ἡ Κυβέρνησις ἐφοδίασεν τοὺς ἀρχηγούς με ἐγγράφους ὀδηγίας. Μετα ταῦτα μερικοί τούτων τῶν ἀρχηγῶν ἀφού ἔφθασαν εἰς τας πατρίδας των, ἔπεμψαν ἐπίσω τὰς ἐγγράφους ὀδηγίας πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Βιτωλίων, πρᾶγμα το ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις τὸ ἐθεώρησεν ὡς ἀπείθειαν κατὰ τῆς ἐξουσίας. Τὸ φέρσημον τοῦτο τῶν ἀρχηγῶν ἔδωσε μετὰ ταῦτα ἀφορμήν εἰς τὸν Διοικητὴν Βιτωλίων Χουσνὶ Πασσὰν διὰ νὰ κάμῃ ὅπως ἔκαμεν παραστάσεις εἰς τὴν ἐδώ Κυβέρνησιν κατὰ τοῦ Ζελάλ, ὅτι τάχα ἀφορμὴ τῆς τοιαύτης ἀπειθείας τῶν ἀρχηγῶν εἶνε αὐτός ὁ Ζελάλ ὁ ὁποῖος κρυφίως συνενοεῖται μὲ αὐτούς καὶ πρὸς τούτοις ὅτι καὶ ὅσαι ἀταξίας συμβαίνουν εἰς την ἀλβανίαν τὰς ὑποθάλπει ὁ Ζελάλ._ Ἡ κατηγορία αὕτη βέβαια ἦτον ἀρκετή διὰ νὰ κάμειν ἐξωρία τὸν Ζελάλ, ἀλλά μία περίστασις γνωστή εἰς τοὺς ὑπουργούς τῆς Κυβερνήσεως ἔκαμεν ὥστε αἱ παραστάσεις τοῦ Χουσνὶ Πασσᾶ ν'ἀποῤῥιφθῶσι, ἡ περίστασις δὲ αὕτη εἶνε, ὅτι ὁ Ζελάλ μετὰ τοῦ Χουσνί θεωροῦνται ὡς θανάσημοι ἐχθροί κατατρέχοντες ὁ ἕνας τὸν ἄλλον ἐνώπιον καὶ αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως.__ ἀλλά ἄν ἀκολούθως ἡ Κυβέρνησις ἀποκλήσῃ θετικοτέρας πληροφορίας ἀπό ἄλλας πηγάς, τότε βέβαια δὲν θὰ δυνηθῇ ν'ἀποφύγῃ τὴν ἐξωρίαν.

Ταῦτα πάντα μ'ἐπαρακάλεσεν ν'ἀναγγείλω τῷ Γκενεράλῃ καὶ ἐπί τέλους νὰ τὸν ἐρωτήσω ἐάν ἔχουν ὑπόστασιν ἀκόμη ὅ,τι πρό τινων μηνῶν μετ' αὐτοῦ συνενοήθημεν, ἄν ὅμως ὁ Γκενεράλης ἤλλαξε ἰδέαν νὰ τὸ εἰπῶμεν τῷ Ζελάλ Πασσᾷ νὰ κοιτάξῃ τὴν δουλειά του._

Ὕστερον δὲ ἀπό τήν ἀνωτέρω ὁμιλίαν μ'ἐζήτησε τὴν ἑπομένην συμβουλήν ἐμπιστευτικῶς ὡς ἀπὸ ἀλβανού, παρατηρῶν με ὅτι δὲν ἔπρεπε να τήν εἰπῶ ποσῶς εἰς τον Γκενεράλην ἀλλά πρὶν Σᾶς εἰπῶ ὁποίαν συμβουλήν μ' ἐζήτησεν ὁ Ζελάλ, διὰ νὰ μὲ ἐννοήσητε καλήτερα πρέπει νὰ Σᾶς εἰπῶ ὀλίγα τινὰ περί τοῦ Αἰγυπτίου Μουσταφᾶ Πασσᾶ, μολονότι εἶνε πολὺ πιθανόν νὰ γνωρίζητε τὰ κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ τῆς Αἰγύπτου. __

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς τῆς Αἰγύπτου εἶνε ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου τῆς Αἰγύπτου, θεωρεῖται δὲ καὶ πολὺ πλούσιος, αὐτός ὁ Μουσταφᾶ Πασσὰς πρό ἑπτὰ μηνῶν περίπου ἐργαζόμενος τιμίως ὡς ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν, ἦλθων εἰς ῥῆξιν μὲ τὸν Φουὰτ Πασσὰν, κατα συνέπειαν ἠθέλησε νὰ τὸν κατηγορήσῃ ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου, ἀλλ' ὁ Σουλτάνος κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν ἔχων τυφλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Φουὰτ ἔπαυσε τὸν Μουσταφᾶ

Πασσᾶ τῆς θέσεώς του καὶ ἐνήργησε μετὰ ταῦτα καί ἀνακρίσεις εἰς τὴν οἰκίαν του, ἐνῷ ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εἶχεν ἀποκτήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ περιέλθῃ την Εὐρώπην διὰ λόγους ὑγείας.__ ὅταν δὲ πρό τινων μηνῶν ο Αὐθιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἰσμαήλ Πασσὰς διέτριβεν ἐδώ, ὠφελούμενος τῆς δυσμενείας τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν Ὑπουργών του κατά τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ, κατώρθωσε δια ἐπίσημου πράξεως ν'ἀποκληρωθῇ ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς τοῦ θρόνου, ἀντὶ αὐτοῦ δὲ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς διάδοχοι τοῦ θρόνου τῆς Αἰγύπτου τὰ τέκνα τοῦ Ἰσμαήλ Πασσᾶ, ἄδεται ὅτι τοῦτο ἔγεινεν ἀφορμὴν διὰ νὰ πλησιάσῃ ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς τὸν Ναπολέοντα καὶ νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ προστασίαν διὰ τοῦτο καὶ ἐξακολουθεί να διατρίβῃ εἰς Παρισσίους._

Ὁ Ζελὰλ Πασσᾶς λοιπὸν ἔχων καλὰς σχέσεις μὲ τὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶ μ'ἐσυμβουλεύθη , ὅτι εἰς περίστασιν καθ' ἣν ἐννοήσει ὅτι ἡ ἀπάντησις τοῦ Γκενεράλη θὰ στηρίζεται εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς συνενοήσεὼς μας ἐκείνης, θεωρεῖ ὡς συμφέρον εἰς τὰ σχέδια του νὰ ὑπάγῃ εἰς Παρισσίους, ἔχων δὲ πρόσφορον μέσον τὸν Μουσταφᾶ Πασσὰν τῆς Αἰγύπτου, δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Ναπολέοντα, πρὸς τὸν σκοπόν τοῦ νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ ὅ,τι ἄλλοτε ἐζήτησε διὰ τὴν ἀλβανίαν ἀπό τὴν Ρωσσίαν.

Παρευθεὶς ἔτρεξα καὶ ἀνήγγειλα ταῦτα πάντα εἰς τὸν Γκενεράλην διὰ τοῦ Κυρίου Χήτροβε , καθὼς καὶ εἰς τὸν Κύριο Ῥήστητο, οἵτινες ἐκ συμφώνου μὲ διέταξαν νὰ εἰπῶ εἰς τὸν Ζελὰλ νὰ λάβῃ ὑπομονήν, καὶ νὰ τὸν ἀποτρέψω ἀπό τὸ ταξήδιον τοῦ Παρισσίω. _

Σκεπτόμενος ὅπως ἀκολούθως ἀπό τὴν παροῦσαν μου θὰ μ' ἐνοήσητε, ἐγώ θεωρῶ μεγίστην ζημίαν τὴν προσέγκισιν τοῦ Ζελάλ εἰς τὸν Ναπολέοντα. _ διότι._

Οἱ ἀλβανοί δὲν ἐξόρισαν ὁλοσχερῶς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὀνομάζονται Τοῦρκοι, ἀλλά μᾶλλον ἐξακολουθοῦν τὰς χριστιανικὰς ἕξεις, προσκαλοῦν κουμπάρους χριστιανοὺς διὰ νὰ κουρεύσουν τὰ τέκνα των, ὁ κουμπάρος θεωρεῖται ὡς ὁ πλησιέστερος συγγενὴς τῆς οἰκογενείας, κάμνουν ἐπιγαμίας, Τοῦρκος νυμφεύεται Χριστιανὴν ἀφήνουσαι αὐτὴν νὰ δογματίζῃ τὴν θρησκείαν της, χριστιανὸς νυμφεύεται Τοῦρκισσαν ἔχουσαν τὸ δόγμα της, ἡ Τοῦρκισσα ἑτοιμάζει τὸ κερὶ τοῦ ἀνδρὸς της διὰ τὴν ἐκκλησίαν, τὸ ὁποῖον τὸ πηγαίνει ἕως εἰς τὴν πόρταν τῆς ἐκκλησίας, και ἐκεῖθεν φωνάζει τὸν ἄνδρα της, νά μορὲ τὸ κερὶ νὰ ἀνάψῃς τῆς παναγιὰς σου, αὐτὰ εἶνε σπάνια, μολοντοῦτε γίνονται καὶ συμβαίνουν._ Οἱ Τοῦρκοι ἑορτάζουν κάθε οἰκογένεια τοὺς ἁγίους της ὅπως οἱ Σέρβοι ἀπαράλακτα και ἄλλας πολλὰς τοιαύτας συνηθείας, ὥστε ἠμπορεῖ νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἡ εν ἀλβανίᾳ θρησκεία εἶνε κράμα μουσουλμανικῆς εἰς χριστιανικῆς, τὸ ἀληθές ὅμως εἶνε ὅτι θρησκευτικαὶ βάσεις ἀρχαί δὲν ὑπάρχουν._ ὅλη ἡ ἀλβανία διαιρεῖται εἰς τρεῖς θρησκείας εἰς τὴν ὀθωμανική, τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ὀρθόδοξον, ἐκ τῶν ὅποίων οἱ ὀλιγώτεροι

εἶνε κατὰ τὸν πληθυσμὸν οἱ ὀρθόδοξοι, ἐνῷ εἰς τὴν Γκεγκαρίαν οἱ λατῖνοι ἐὰν δὲν εἶνε περισσότεροι εἶνε ὅμως ἰσάῤῥριθμοι μὲ τοὺς Ὀθωμανούς.

Ἐάν δὲ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐγρήγορα ἢ ἀργὰ οἱ Τοῦρκοι θὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, ἀφήνοντες τὴν θέσιν των εἰς τὸν χριστιανικὸν πολιτισμὸν, ἐγὼ φρονῶ ὅτι ἡ ἀλβανία καλήτερον εὑρίσκει τὸ συμφέρον της εἰς τὸ λατινικὸν δόγμα παρὰ εἰς τὸ ὀρθόδοξον, διότι οἱ περισσότεροι τῶν χριστιανῶν εἶνε ἤδη λατῖνοι, οἱ γείτονὲς των οἱ Ἰταλοί, Σλάβοι και αὐστριακοί εἶνε λατῖνοι, καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ναπολέων ἤθελεν ἀκούση τὸν Ζελάλ, ποῖος θέλει ἐμποδίσει τοὺς Ἰησουΐτας νὰ πλημυρίσουν τὴν ἀλβανίαν, οἵτινες μήτε κόπους μήτε χρήματα φείδονται. _-

Ἐάν δὲ ἡ πολεμικὴ αὕτη φυλὴ ἀφοῦ ἐκλατινισθῇ διοργανισθῇ δὲ πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς, ποῖα βάσανα θὰ ἔχουν εἰς τὰ μετὰ ταῦτα οἱ γείνονες των οἱ Σλάβοι οἱ ορθόδοξοι καὶ οἱ Γραικοί; ἢ πόσαις φοραῖς δὲν ἴδαμεν τοὺς Μηριντίτας, τοὺς Μαλισίδας καὶ τους Σκοδράνους λατίνους ὀρμοῦντας κατὰ τῶν ὀρθοδόξων Μαυροβουνιτῶν μὲ περισσότερον πεῖσμαν παρὰ οἱ Τοῦρκοι._ Κατὰ τὴν θεωρίαν μου μεγαλήτερος πολὺ εἶνε ὁ κίνδυνος τῆς λατινικῆς ἀλβανίας, παρὰ τῆς Τουρκικῆς._

Αὐτά σκεπτόμενος ἐμπόδισα τὸν Ζελάλ Πασσὰν ἀπὸ τὸ ταξήδιον τῶν Παρισσίων._

Βέβαια ἡ κατάστασις καὶ τὸ μέλλον τῆς ἀλβανίας δὲν λανθάνει την Υμετέραν Εξοχότητα ἀλλά θὰ μὲ συγχωρήσετε καὶ ἐμέ ἀφοῦ ἅπαξ μ' ἐδώσατε τόσον θάῤῥος νὰ τὸ θέσω ὡς θέμα σπουδῆς καὶ μελέτης ἄξιον.

Ἀφοῦ ἐσυμβούλευσα τὸν Ζελὰλ Πασσὰν νὰ λάβῃ ὑπομονὴν καὶ ηὕρα λόγους νὰ τὸν πείσω διὰ νὰ μὴν ὑπάγῃ εἰς Παρισσίους, ὡς ἐκ τῆς μεγίστης χρηματικῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρίσκεται και τοῦ φόβου τῆς ἐξωρίας, μ' ἔκαμεν την ἑπομένην πρότασιν νὰ τὴν ἀναγγείλω τῷ Γκενεράλῇ, ἐγὼ ὅμως πάλιν τὸν ἐσυμβούλευσα νὰ μὴν ἀναφέρω τοῦτο εἰς τὸν Γκενεράλην, ἀλλὰ ὑποσχέθην εἰς αὐτόν, ὅτι τὴν πρότασίν του θὰ τὴν εὐκολύνω ἀπὸ φίλους μου ἐμπόρους._ ἰδού ἡ πρότασις του._

Προτείνει ὁ Ζελάλ Πασσᾶς νὰ τῷ εὕρω δάνειον 1.000 λιρῶν, ὡς ἐγγύησιν δὲ δίδει ἓν Τσηφλίκι του κείμενον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πριλιπό ἀξίας 3.000 λιρῶν περίπου._ Μὲ τὰ χρήματα ταῦτα ἐννοεῖ νὰ ὑπάγῃ εἰς τήν πατρίδα του τὸ Μάτι, ὅ,τι εἶνε ἀνάγκην διὰ τὸν δρόμον του τοῦ νὰ φθάσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὴν πατρίδα του τὰ ἔχει ἤδη ἕτοιμα καθὼς καὶ διὰ τὴν φαμηλίαν του._ ἐκεῖ ἅμα φθάσει θὰ φιλιώσῃ κρυφίως τὸν Χουσνί Βέην τὸν χαϊδοῦκον μὲ τὸν ἐχθρόν του Ἀμπὰζ Βέην, ἐνῷ εἰς τὸ φανερόν ὁ μὲν χαϊδοῦκος θὰ συνάζῃ στρατὸν νὰ κτηπήσῃ τὸν Ἀμπὰζ Βέην, ὁ δὲ ο Ἀμπὰζ Βέης θα συνάζῃ στρατὸν διὰ νὰ κτηπήσῃ τον χαϊδοῦκον, εἰς τρόπον ὥστε να ᾖνε ἀρκετοί εἰς ἔνοπλον κατάστασιν, θὰ συνενοηθῇ καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς, θὰ κατοιχήσῃ τοὺς Τούρκους νὰ μὴ

ληστεύουν τοὺς χριστιανούς, καὶ ἐὰν ἡ Κυβέρνησις τὸν προσκαλέσῃ, θὰ ἀπαντήσῃ ὅτι, τρεῖς χρόνους ἐξοδεύσας τὴν κατάστασίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ διορισθῇ εἰς καμμίαν θέσιν, ἀφοῦ δὲν τῷ ἐμεινε τίποτε, ἐβιάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ ἐσπῆτι του διὰ να γεωργήσῃ τα τσιφλήκια του, ἐὰν δὲ πάλιν ἡ Κυβέρνησις μεταχειρισθῇ βίαν, τότε ἔχει ἀξιόμαχον στρατὸν τὸν χαϊδοῦκον καί Ἀμπὰζ Βέη._ Ἀλλὰ ἡ κυβέρνησις σήμερον δὲν ἔχει καιρὸν νὰ φροντίζῃ διὰ τὰν ἀπείθειαν τοῦ Ζελὰλ καὶ τῶν ὁμοίων του, μάλιστα ὅπως ἄλλοτε εἶπα πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα τὰς ἀταξίας αὐτὰς ἠμπορεῖ νὰ τὰς θεωρῇ καὶ ζωτικὴν της δύναμιν, βεβαία οὖσα ἀπὸ προηγουμένας ὁμοίας περιστάσεις, ὅτι ὅταν τοὺς προσκαλέσῃ ἀμέσως θὰ ἔλθωσιν ὑπό τὰς σημαίας της._

Τώρα θὰ μὲ συγχωρήσητε νὰ δώσω τὴν γνώμην μου εἰς τὴν ἐκ 1.000 λιρῶν πρότασιν τοῦ Ζελάλ Πασσᾶ.

1. Ἡ πρᾶξις αὕτη εἶνε ἐμπορικὴ καὶ τοιοῦτον ἐμπορικὸν συνάλλαγμα εἶνε συνηθέστατον εἰς τὰς διαφόρους ἀγορὰς τῆς Τουρκίας, ἡ ἀσφάλεια διὰ τὰς 1.000 λίρας θὰ γείνῃ κατὰ τοὺς τύπους, εἰς τρόπον ὥστε ποτὲ νὰ μὴ κινδυνεύσουν τὰ χρήματα._

2. Δίδω βαρύτητα εἰς τοὺς φόβους τῆς ἐξωρίας του, διότι ἀρκετά εἶνε συνενοημένος μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἀλβανίας καὶ μία ἀνάκρισις ἠμπορεῖ νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὅλα τὰ διατρέξαντα._

3. Ἐν τῇ στενοχωρία του τῇ χρηματικῇ ἠμπορεῖ χωρὶς νὰ μὲ ἀκούσῃ νὰ φύγῃ εἰς τοὺς Παρισσίους

4. Ὅτι ἐὰν ὑπάγῃ εἰς τὴν πατρίδα του θα ἦνε ὠφέλημος δι' ὅσα ὑποσχέθη ἀνωτέρω νὰ ἐνεργήσῃ, θὰ προετοιμάζεται κατὰ τὰς ὀδηγίας, τὰς ὁποίας θὰ τόν δώσωμεν καὶ ἐπὶ τέλους θὰ ἔλθει μεν καὶ εἰς ἕναν πλάνον ἐφικτὸν κατὰ τὰς περιστάσεις.

Αἰτιολογούμενος εἰς τὰς ἀνωτέρω αἰτίας γνωμοδοτῶ ὅτι καλὸν εἶνε νὰ διατάξητε τὸν Κύριον Ῥήστητο νὰ τὸν εὐκολύνῃ τὰς 1.000 λίρας, τοῦτο δὲ νά γείνῃ μὲ δεύτερον χέρι, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει ἐμπιστοσύνην ὁ κύριος Ῥήστητος διὰ νὰ μὴν ἐκτεθῇ, διότι πρέπει νὰ εἰπῶ εἰς τὴν 'Υμετέραν Εξοχότητα ὅτι ὁσάκις ὁμιλῶ μὲ τὸν Ζελάλ Πασσάν ποτὲ δὲν ἀναφέρομεν μήτε Σερβίαν μήτε τὸν Κύριον Ῥήστητον, παρὰ Ρωσσίαν καὶ Γκενεράλην._

Διότι ὅμως ἐγνωμοδότησα νὰ τοὺ δοθοῦν 1.000 λίρας μὴ νομίσῃ ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότητα ὅτι ἤλλαξα φρόνημα διὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ζελάλ Πασσᾶ, τὸ ἐναντίον μάλιστα, ὅσον μεθ' αὐτοῦ σχετίζομαι, τόσον εὑρίσκω δικαίαν τὴν περιγραφὴν ἣν ἄλλοτε ἔκαμα διὰ τὸν χαρακτῆρα του.

Ὁ Κύριος Ῥήστητος μ' ἐρώτησεν ὅτι ἐν περιπτώσει καθ' ἥν διορισθῶ ἀγγέντης πόσα χρήματα θα μοῦ χρειασθοῦν, τῷ ἀπήντησα ὅτι ὅσα θὰ μοῦ χρειασθοῦν τόσα θὰ ἐξοδεύσω, ποτέ ὅμως δὲν θὰ ὑπερβοῦν τὰς δύω χιαδας

ῥουβλίων. Προς Ὑμάς δὲ λέγω Ἐξοχώτατε ὅτι καὶ ἕνα ῥούβλι νὰ μὲ περισσῃ θὰ τὸ ἐπιστρέψω, καὶ ποτὲ δὲν θὰ θελήσω νὰ κερδίσω καπετάλια ἀπὸ ὑπόθεσιν αἵματος ὡσὰν τὸν Ιούδαν._

Τῆς ‘Υμετέρας Ἐξοχότητος
Εν Κωνσταντινούπολει την 3η 7βρίου
1866
Ταπεινὸς δοῦλος
Ναούμ Σίδου

*

Превод писма на српски језик:

Његовој екселенцији, премијеру,
Господину И. Гарашанину,
итд. итд. итд.
У Београду

Господине министре,

С великим задовољством сам сазнао од господина Ристића[13] да је моје претходно писмо упућено Вашој екселенцији наишло на добар пријем, и да сте, одобривши мој предлог, посветили пажњу његовом остварењу, како Ви тамо, тако и господин Ристић овде.[14] Добар пријем мог претходног писма охрабрио ме је да напишем и ово писмо.

Иако је господин Ристић пристао да плати трошкове, када му је генерал[15] рекао да тамо нити постоји отворено место нити буџет, ја сумњам да ће хтети да будем именован за то место, зато што можда не може да усклади своју политику са налогом који мисија мог посла у тим крајевима предвиђа, будући да не поричем да желим то место, али га желим

[13] Јован Ристић (1829–1899) био је истакнути српски државник. У време настанка писма, обављао је дужност српског капућехаје у Цариграду (1861–1867). Члан Другог намесништва кнезу Милану (1868–1878) и Трећег намесништва краљу Александру Обреновићу (1889–1893). Председник владе у три наврата (1873; 1878–1880; 1887) (Данијел Радовић, *Јован Ристић (1829–1899). Биографија српског државника*, Нови Сад 2023).

[14] Наум Сидов говори о писму које је упутио Илији Гарашанину средином августа 1866. године, такође на грчком језику. Садржина тог писма нам није позната. (*Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, 295).

[15] Односи се на генерала Николаја Павловича Игњатијева (1832–1908), руског посланика у Цариграду (1864–1877).

уз обострани договор.[16] Ево на чему заснивам своју сумњу. Не мислим, међутим, да због те сумње треба да обуставите своје даље активности.

О Џелал-паши

Пре неколико недеља, веома уплашен, Џелал је дошао да ме посети и изложио ми следеће, молећи ме да то пренесем генералу и затражим позитиван одговор.

Пре отприлике три месеца, ова влада је понудила Џелалу да управља Курдистаном, али он, имајући наде у наше договоре, није прихватио то место. Међутим, због одбијања понуђене позиције, Џелал је дошао у сукоб са Кимбриоли Мехмет-пашом[17]. „Ти си", рекао му је Кимбриоли, „не прихватајући одлуку Врховног савета, исказао протест." Џелал му је одговорио да не разуме шта значи реч протест. Кимбриоли му је рекао да, с обзиром на понашање које је показао, више никада не би требало да се нада позицији. Џелал је затражио да му јасно кажу да нема удела у девлету[18] и да гледа своја посла. Пре отприлике два месеца влада Битоља[19] позвала је седам албанских вођа Гега и наредила им да регрутују тринаест хиљада триста и нешто албанских војника башибозука из Гегарије,[20] да их не окупе одмах, већ да их држе у приправности за потребе владе. Влада је зато отпремила вође са писаним упутствима. Након тога, неки од тих вођа, када су стигли у свој завичај, послали су писана упутства влади Битоља, што је влада сматрала за чин непослушности према властима. Ово понашање вођа је потом дало повод гувернеру Битоља Хусни-паши да поднесе представке влади овде против Џелала, тврдећи да је наводно узрок такве непослушности вођа Џелал,

[16] Реч је о поменутим покушајима да Сидов буде именован за руског вицеконзула у Драчу.

[17] Реч је о Мехмед-паши Кибризлију (1813–1871). Био је пореклом са Крита, а потом је дошао у Цариград на даље школовање. У периоду од септембра 1847. до јула 1848. године обављао је дужност београдског мухафиза. Три пута је био велики везир Османског царства: 1854, 1859, 1860–1861. У време настанка писма обављао је дужност министра унутрашњих послова. (М. Михайловна Фролова, „Албанское и славянское население Охридского каймакамлыка по донесениям российских дипломатов (60-е годы XIX в.)", 118; А. Савић, *Између уједињене Европе и усамљене Русије*, 70–71).

[18] Влада, државна управа.

[19] У периоду од септембра 1864. до септембра 1866. године дужност битољског валије обављао је Хусни-паша, претходно солунски валија. Смењен је због незадовољства Албанаца, уз утицај руског посланства, а на његово место дошао је Тефик-паша (М. Михайловна Фролова, „Албанское и славянское население Охридского каймакамлыка по донесениям российских дипломатов (60-е годы XIX в.)", 116–118).

[20] Под овим појмом подразумевала се територија коју су насељавали Геге, односно северна Албанија.

који се тајно договара са њима, као и да Џелал подржава немире у Албанији. Ова оптужба је, свакако, била довољна да изазове Џелалов прогон, али један случај познат министрима Порте био је разлог зашто су представке Хусни-паше биле одбијене. Сматрано је да су Џелал и Хусни смртни непријатељи, који један другог блате и оцрњују пред владом. Али сходно томе, ако Порта занемари информације које погодују Џелалу пристигле из других извора, тада он, наравно, неће моћи да избегне прогон.

Све ово ме је Џелал замолио да јавим генералу и да га питам има ли још увек основе за оно о чему смо пре неколико месеци разговарали, и ако је генерал променио мишљење, да му јасно кажемо да неће бити ништа од тога. Након овог разговора, у поверењу је тражио савет од мене као од Албанца, напомињући да не би требало да то кажем генералу. Али пре него што Вам откријем који савет је Џелал тражио од мене, како бисте боље разумели, морам вам рећи неколико ствари о Египћанину Мустафа-паши,[21] иако је врло вероватно да већ знате прилике у вези с Мустафа-пашом из Египта.

Мустафа-паша из Египта је наследник египатског трона и такође се сматра врло богатим.[22] Пре отприлике седам месеци, док је поштено обављао функцију министра економије, Мустафа-паша је дошао у сукоб са Фуад-пашом.[23] Покушао је да га оптужи пред султаном, али султан је у то време слепо веровао Фуаду и сменио је Мустафа-пашу са његове дужности, а потом је наредио истрагу у његовој кући, иако је Мустафа-паша већ добио дозволу да отпутује у Европу из здравствених разлога.[24]

[21] Мустафа Фазли-паша (1830–1875) био је син Ибрахим-паше Египатског и унук Мухамед Али-паше, египатског кедива. Образовање је стицао у Истанбулу и 1862. обављао је дужност министра економије, 1864. министра финансија, а у октобру 1865. дошао је на чело новоформираног Савеза за благајну. Период од 1866. до 1869. провео је у Паризу, а потом се вратио у Цариград. Наставио је рад у државној служби и у наредном периоду. (О Мустафа Фазли-паши детаљније види у: Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Though: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse 2000, 28–54)

[22] Брат Мустафе Фазли-паше био је Исмаил-паша, тада владар Египта, а према закону о наследству престола у Египту, Мустафа Фазли-паша је био наследник Исмаил-паше, будући да је брат наслеђивао престо, не син.

[23] Мехмед Фуад-паша (1813–1869), османски државник, у два наврата је обављао дужност великог везира (1861–1863, 1863–1866). Смењен је почетком јуна 1866. године.

[24] Сукоб између Мустафе Фазли-паше и Фуад-паше избио је након што је Фазли-паша упутио султану мемоар у којем је критиковао економску политику великог везира. У октобру 1865. године формиран је Савет за благајну, а на чело те институције постављен је Мустафа Фазли-паша. Када је Фуад-паша сазнао за његов допис султану, сменио га је са наведене позиције у фебруару 1866. године, а почетком априла Фазли-паша је замољен да напусти Истанбул у року од 24 часа. Из Истанбула је отишао у Париз (Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Though*, 30–39).

Када је пре неколико месеци египатски вицекраљ Исмаил-паша боравио овде, искористивши то што је Мустафа-паша у немилости код султана и његових министара, успео је службеним актом да се Мустафа-паша лиши права на песто, а да се уместо њега као наследници египатског трона сматрају Исмаил-пашина деца.[25] То је, како се верује, дало повод Мустафа-паши да се приближи Наполеону,[26] тражи од њега заштиту и жели да остане у Паризу.

Џелал-паша, који је у добрим односима са Мустафа-пашом, посаветовао се са мном. Како очекује да ће генералов одговор бити промена нашег претходног договора, сматра да је корисно за његове планове да оде у Париз. Имајући на располагању Мустафа-пашу из Египта као погодног посредника, не сумња да ће моћи да се представи Наполеону и да тражи оно што је већ тражио од Русије за Албанију.

Одмах сам похитао и дојавио све то генералу преко господина Хитрова, као и господину Ристићу. Они су сагласно наредили да поручим Џелалу да буде стрпљив и да га одвратим од његовог путовања у Париз.

Као што ћете из овог мог писма разумети, сматрам да ће Џелалово приближавање Наполеону бити веома штетно. Албанци нису потпуно одустали од хришћанске религије, називајући се Турцима, већ су наставили да чувају и хришћанске обичаје. Позивају хришћанске кумове да ошишају њихову децу, а кум се сматра најближим рођаком породице. Склапају мешовите бракове. Турчин се жени хришћанком допуштајући јој да исповеда своју религију, или се хришћанин жени Туркињом која задржава веру. Туркиња припрема свом мужу свећу за цркву, носи је до врата цркве и одатле позива свог мужа: „Ево, море, свеће да запалиш за твоју Богородицу”; то је ретко, али се ипак збива. Свака турска породица слави своје свеце исто као и Срби, и поштују многе друге такве обичаје, тако да би неко могао претпоставити да је религија у Албанији спој муслиманске у хришћанској. Истина је, међутим, да чврстих верских начела и основа нема. Цела Албанија је подељена на три религије: османску, латинску и православну, од којих је по броју најмање стано-

---

[25] Још 1865. године покушао је Исмаил-паша да утиче на измену закона о наследству, чијим променама би наследно право било резервисано за директне потомке Исмаил-паше (с оца на сина). У томе је успео следеће године, будући да је 27. маја 1866. промењен закон у складу са молбом коју је раније изнео египатски владар Исмаил-паша, на основу султановог фермана. Тиме је Мустафа Фазли-паша остао без права на наследство (G. Douin, *Histoire du Règne du Khédive Ismail*, t. I, Rome 1933, 214–220).

[26] Наполеон III Бонапарта (1808–1873) – председник Друге Француске Републике (1848–1852) и цар Трећег Француског царства (1852–1870).

вника православаца, док су у Гегарији Латини, иако нису најбројнији, онда су бар једнаки броју Османлија.[27]

Ако прихватимо да ће Турци пре или касније отићи из Европе, остављајући своје место хришћанској цивилизацији, сматрам да би Албанија боље пронашла своје интересе у латинској вери него у православној, јер су већина хришћана већ Латини. Њихови суседи, Италијани, Словени и Аустријанци, јесу Латини, и ако се претпостави да би Наполеон хтео да саслуша Џелала, ко ће спречити језуите да преплаве Албанију, јер они не штеде ни труд ни новац?

Ако се ово ратничко племе, након што је латинизовано, политички и војно организује, какве ће муке након тога имати њихови суседи, православни Словени и Грци? Или колико пута смо видели Мирдите, Малисиоре и Шкодране Латине како нападају православне Црногорце са већом упорношћу него Турци? По мом мишљењу, већа је опасност од латинске Албаније него од турске.

Размишљајући о томе, спречио сам Џелал-пашу да отпутује у Париз.

Наравно, ситуација и будућност Албаније нису непознати Вашој екселенцији, али ћете ми дозволити да то поменем, јер сте ми једном већ омогућили да то предложим као тему достојну проучавања и истраживања.

Пошто сам посаветовао Џелал-пашу да буде стрпљив и пронашао разлоге да га убедим да не иде у Париз, због веома велике новчане потребе у којој се налази и страха од прогона, он ми је изнео предлог, тражећи да о њему обавестим генерала. Поново сам га саветовао да то не помиње генералу, али сам му обећао да ћу спровођење његовог наума олакшати преко својих пријатеља трговаца. Ево његовог предлога.

Џелал-паша предлаже да му пронађем зајам од 1.000 лира, за који он даје као гаранцију један свој читлук који се налази у провинцији Прилеп, који је вредан око 3.000 лира. С тим новцем планира да оде у свој завичај, у Мат, а све што је нужно да би безбедно стигли у завичај и он и његова породица већ има спремно. Чим стигне тамо, тајно ће успети да измири Хусеин-бега, хајдука, са његовим непријатељом Абаш-бегом, док ће јавно хајдук окупљати и наоружавати војску да би ударио на Абаш-бега, а Абаш-бег ће окупљати и наоружавати војску да би ударио на хајдука. Такође ће се договорити и са другим вођама и подучиће Турке да не пљачкају хришћане. Ако га влада позове, одговориће да је три године

[27] О религијској пракси међу Албанцима на простору Дебра и околине види и: М. Михайловна Фролова. „Материалы о путешествии русского консула М. А. Хитрово по Охридскому каймакамлыку летом 1864 г.”, 289–328; Ж. Илић, „Извештај руског конзула у Битољу о ’Албанији’ из августа 1864. године”, 397–413.

потрошио у Константинопољу с надом да ће бити постављен на неко место и пошто му ништа није остало, био је присиљен да се врати својој кући како би обрађивао своје читлуке. А ако влада поново употреби силу, онда има значајну војску хајдука и Абаш-бега. Али влада данас нема времена да се бави непослушношћу Џелала и њему сличних. Као што сам већ рекао Вашој екселенцији, те немире влада може сматрати и виталном снагом, јер је из ранијих сличних прилика извесно да ће они, када их влада позове, одмах доћи под њене барјаке

Сада ћете ми дозволити да изнесем своје мишљење о предлогу о давању 1.000 лира Џелал-паши.

Ова радња је трговинска и таква комерцијална размена је веома честа на разним тржиштима Турске. Безбедност за 1.000 лира ће бити пружена према правилима, тако да новац никада не дође у опасност.

Најдубље сам уверен у оправданост његових страхова од протеривања, јер је прилично повезан са вођама Албаније и једна истрага би могла да изнесе на видело све догађаје.[28]

У новчаној оскудици могао би да оде у Париз без претходне најаве, упркос мојој понуди.

Ако оде у свој завичај, биће користан за све што је навео да ће учинити, припремаће се према упутствима која ћемо му дати и на крају доћи ћемо до једног остваривог плана у складу са околностима.

На основу свих наведених разлога, сматрам како би било добро да наложите господину Ристићу да му омогући да добије 1.000 лира, преко друге руке, у коју господин Ристић има поверење, како се сам не би експонирао. Морам да кажем Вашој екселенцији да, у разговорима са Џелал-пашом никада не спомињемо ни Србију ни господина Ристића, већ Русију и генерала.[29]

Надам се да Ваша екселенција неће помислити да сам променио мишљење о карактеру Џелал-паше зато што сам предложио да му се омогући да добије 1.000 лира. Напротив, што више комуницирам са њим, то више сматрам да је мој ранији приказ његовог карактера сасвим исправан.[30]

---

[28] О Џелал-пашиним плановима били су обавештени Хаџи-Панчо Кушовић из Велеса, Зекирија-ефенди из Битоља, Јусуф-бег тирански и Јусуф-бег елбасански, затим Хасан Кокас из Мата и Михаил Киријакос, Албанац из Битоља (D. Leovac & Ž. Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s", 217).

[29] Помоћ од 1.000 лира Џелал-паша је добио крајем 1866. године од руског посланика Игњатијева, из приватних средстава (D. Leovac & Ž. Ilić, „The Principality of Serbia's policy towards the Albanians in the 1860s", 218).

[30] Реч је о опису који је о Џелал-паши оставио Наум Сидов приликом боравка у Београду, у јуну 1866. (*Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, 435–439).

Господин Ристић ме питао колико ће ми новца бити потребно у случају да будем именован за агента. Одговорио сам му да ћу потрошити онолико колико ми буде требало, али то неће прећи две хиљаде рубаља. Вама, Ваша екселенцијо, кажем да ћу, ако ми из било кога разлога остане и једна рубља, новац вратити и никада нећу пожелети да зарадим на туђој крви и несрећи, као Јуда.

Ваше екселенције,

У Константинопољу, 3. септембра 1866.

Понизни слуга,

Наум Сидов

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Државни архив Србије [=Državni arhiv Srbije]
Лични фонд Илије Гарашанина [=ИГ] [Lični fond Ilije Garašanina [=IG]]

Објављени извори – Published Primary Sources

Илић, Жарко, „Извештај руског конзула у Битољу о ’Албанији’ из августа 1864. године”, *Српске студије* 15 (2024) 390–413. [Ilić, Žarko, „Izveštaj ruskog konzula u Bitolju o ’Albaniji’ iz avgusta 1864. godine”, *Srpske studije* 15 (2024) 390–413]

Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878), књ. 1, *(1856–1866)*, прир. Василије Крестић и Радош Љушић, Београд 1983. [*Srbija i oslobodilački pokreti na Balkanu od Pariskog mira do Berlinskog kongresa (1856–1878)*, knj. 1, *(1856–1866)*, prir. Vasilije Krestić i Radoš Ljušić, Beograd 1983]

Фролова Михайловна, Марина, „Материалы о путешествии русского консула М. А. Хитрово по Охридскому каймакамлыку летом 1864 г.”, у: *Независмость Албании в общебалканском контексте. К 100-летию образования Албанского государства*, ур. Петр Ахмедович Искендеров, Москва 2014, 289–328. [Frolova Mihajlovna, Marina, „Materialy o putešestvii russkogo konsula M. A. Hitrovo po Ohridskom kajmakamluku letom 1864 g.”, u: *Nezavismost’ Albaniji v obšćebalkanskom kontekste. K 100-letiju obrazovanija Albanskogo gosudarstva*, ur. Petr Ahmedovič Iskenderov, Moskva 2014, 289–328]

Литература – Secondary Works

Douin, Georges, *Histoire du Règne du Khédive Ismail*, t. I, Rome 1933.

Leovac, Danko & Žarko Ilić, „The Principality of Serbia’s policy towards the Albanians in the 1860s: An analysis of political dynamics during a decade of change”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 54, vol. 4 (2024) 209–227.

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Though: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse 2000.

Јагодић, Милош, „Обавештајни рад и припрема устанка против Турске (1840–1867)”, у: *Илија Гарашанин – великан српске земље*, ур. Сузана Рајић, Аранђеловац 2024, 379–419. [Jagodić, Miloš, „Obaveštajni rad i priprema ustanka protiv Turske (1840–1867)”, u: *Ilija Garašanin – velikan srpske zemlje*, ur. Suzana Rajić, Aranđelovac 2024, 379–419]

Јагодић, Милош, *Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу*, Београд 2016. [Jagodić, Miloš, *Srbija i Stara Srbija (1839–1868). Nasleđe na jugu*, Beograd 2016]

Јакшић, Гргур, „Један извештај о Албанији”, *Архив за арбанаску старину, језик и етнологију* II (1925) 169–192. [Jakšić, Grgur, „Један извештај о Албанији”, *Arvih za arbanasku starinu, jezik i etnologiju* II (1925) 169–192]

Јакшић, Гргур и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (Први балкански савез)*, Београд 1963. [Jakšić, Grgur i Vojislav Vučković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (Prvi balkanski savez)*, Beograd 1963]

Леовац, Данко, „Зенит и сумрак једне каријере”, у: *Илија Гарашанин – великан српске земље*, ур. Сузана Рајић, Аранђеловац 2024, 245–340. [Leovac, Danko, „Zenit i sumrak jedne karijere” u: *Ilija Garašanin – velikan srpske zemlje*, ur. Suzana Rajić, Aranđelovac 2024, 245–340]

Леовац, Данко, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, Београд 2023. [Leovac, Danko, *Knez Mihailo Obrenović (1823–1868)*, Beograd 2023]

Леовац, Данко, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015. [Leovac, Danko, *Srbija i Rusija za vreme druge vladavine kneza Mihaila (1860–1868)*, Beograd 2015]

Љушић, Радош, *Књига о Начертанију*, Крагујевац 2003. [Ljušić, Radoš, *Knjiga o Načertaniju*, Kragujevac 2003]

Никифоров, Константин Владимирович, *Начертаније Илије Гарашанина и спољашња политика Србије 1842–1853*, Београд 2016. [Nikiforov, Konstantin Vladimirovič, *Načertanije Ilije Garašanina i spoljna politika Srbije 1842–1853*, Beograd 2016]

Николић, Маја, *Гроф Николај Павлович Игњатијев и балканско питање (1864–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2020) [Nikolić, Maja, *Grof Nikolaj Pavlovič Ignjatijev i balkansko pitanje (1864–1875)* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 2020]

Радовић, Данијел, *Јован Ристић (1829–1899). Биографија српског државника*, Нови Сад 2023. [Radović, Danijel, *Jovan Ristić (1829–1899). Biografija srpskog državnika*, Novi Sad 2023]

Рајић, Сузана, *Спољна политика Србије између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд 2015. [Rajić, Suzana, *Spoljna politika Srbije između očekivanja i realnosti 1868–1878*, Beograd 2015]

Савић, Александар, *Између уједињене Европе и усамљене Русије. Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, Београд 2024. [Savić, Aleksandar, *Između ujedinjene Evrope i usamljene Rusije. Kneževina Srbija i Osmansko carstvo (1839–1858)*, Beograd 2024]

Слијепчевић, Ђоко, *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Минхен 1974. [Slijepčević, Đoko, *Srpsko-arbanaški odnosi kroz vekove sa posebnim osvrtom na novije vreme*, Minhen 1974]

Стојанчевић, Владимир, „Политика Србије према Албанији у 19. веку – прилог познавању српско-арбанашких веза пријатељства између 1844. и 1875. године”, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 49 (1968) 5–25. [Stojančević, Vladimir, „Politika Srbije prema Albaniji u 19. veku – prilog poznavanju srpsko-arbanaških veza prijateljstva između 1844. i 1875. godine”, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 49 (1968) 5–25]

Страњаковић, Драгослав, *Илија Гарашанин*, Крагујевац 2005. [Stranjaković, Dragoslav, *Ilija Garašanin*, Kragujevac 2005]

Терзић, Славенко, *На капијама Константинопоља. Русија и балканско питање у 19. веку*, Београд – Нови Сад, 2023. [Terzić, Slavenko, *Na kapijama Konstantinopolja. Rusija i balkansko pitanje u 19. veku*, Beograd – Novi Sad, 2023]

Фролова Михайловна, Марина, „Албанское и славянское население Охридского каймакамлыка по донесениям российских дипломатов (60-е годы XIX в.)”, у: *Независмость Албании в общебалканском контексте. К 100-летию образования Албанского государства*, ур. Петр Ахмедович Искендеров, Москва 2014, 80–122. [Frolova Mihajlovna, Marina, „Albanskoe i slavyanskoe naselenie Ohridskogo kajmakamlyka po doneseniyam rossijskih diplomatov (60-e gody XIX v.)”, u: *Nezavismost’ Albanii v obshchebalkanskom kontekste. K 100-letiyu obrazovaniya Albanskogo gosudarstva*, ur. Petr Ahmedovič Iskenderov, Moskva 2014, 80–122]

Žarko D. Ilić, Marina Doumani

LETTER FROM NAUM SIDOV TO ILIJA GARAŠANIN ABOUT XHELAL PASHA (1866)

Summary

In the 1860s, one of the primary goals of Serbian foreign and national policy was the liberation of the Serbian and other Balkan peoples from Ottoman rule. To implement such a broadly conceived action, it was necessary to establish cooperation with the Balkan peoples and organise work on the ground, with Albanians also seen as potential allies. During this period, through Russian diplomacy, the Serbian government established contact with Xhelal Pasha, a prominent Albanian leader from Mat, who had resided in Constantinople as a political prisoner since 1864. In the capital of the Ottoman Empire, he dreamed of an independent Albania with himself as king, but to achieve this goal, he needed the support of a great power. Through his compatriot Naum Sidov, an Albanian from the Toska tribe, he approached the Russian embassy, which directed him towards Serbia and its representatives. Soon after, Naum Sidov travelled to Belgrade as his envoy and held talks with Serbian Prime Minister Ilija Garašanin.

In early September 1866, Naum Sidov sent a letter to Ilija Garašanin, which serves as an important source for understanding the relationship between the Serbian government and Xhelal Pasha. It testifies to his plans to travel to Paris and attempt, through Egyptian Mustafa Fazıl Pasha, to secure French support for his vision of an independent Albania. The source also sheds light on the influence that Xhelal Pasha had among Albanian leaders and reveals the financial difficulties he faced during his stay in Constantinople. Finally, the letter also highlights Sidov's aspirations to obtain the position of Russian Vice-Consul in Durrës, as well as his views on the future of Albania.

Оригиналан научни рад
Примљен: 27. 3. 2025.
Коначно прихваћен за објављивање: 16. 6. 2025.